

İMKÂNSIZ SÜRGÜN STEFAN ZWEIG DÜNYANIN SONUNDA

George Prochnik Hitler Viyanası'ndan kaçan doktor büyükbabasının kendisine ve ailesine yeni bir yaşam kurduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde dünyaya geldi. Makaleleri, şiirleri ve kurmaca eserleri çok sayıda dergide yayımlanmış olan Prochnick, Kudüs'te bulunan Hebrew University'de İngiliz ve Amerikan edebiyatı dersleri vermiştir ve *Cabinet* dergisinde serbest editör olarak çalışmaktadır. *In Pursuit of Silence: Listening for Meaning in a World of Noise* (2011) ve *Putnam Camp: Sigmund Freud, James Jackson Putnam and Purpose of American Psychology* (2006) eserlerinin yazarıdır. Son kitabı *The Impossible Exile: Stefan Zweig at the End of the World* ile 2014'te Biyografi, Otobiyografi ve Anı Dalında Ulusal Yahudi Kitap Ödülü'ne değer bulunmuştur. *The New Yorker*'ın yazarlarından Rebecca Mead ile evlidir ve ailesiyle birlikte New York, Brooklyn'de yaşamaktadır.

Yeşim Seber 1970'te İstanbul'da doğdu. Kadıköy Kız Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi İngilizce İşletme Fakültesi'ni bitirdi. Gazetecilikle başladığı kariyerini 1995'ten beri çevirmen olarak sürdürüyor. Çevirisini yaptığı roman, biyografi ve inceleme-araştırma türündeki eserler arasında *Frankenstein* (Mary Shelley), *Sürrealist Manifestolar* (André Breton), *Suikastçının Şarkısı* (M.G. Vassanji), *Stone Arabia* (Dana Spiotta), *Sylvia Plath: Deli Kızın Aşk Şarkısı* (Andrew Wilson), *Aşkın Tarihi* (Simon May) ve *Bahçivan* (Amanda Coplin) bulunmaktadır.

GEORGE PROCHNIK

İmkânsız Sürgün
Stefan Zweig Dünyanın Sonunda

Biyografi

Çeviren
Yeşim Seber

YAPI KREDİ YAYINLARI

Yapı Kredi Yayınları - 4630
Edebiyat - 1315

İmkânsız Sürgün - Stefan Zweig Dünyanın Sonunda / George Prochnik
Özgün adı: The Impossible Exile - Stefan Zweig at the End of the World
Çeviren: **Yeşim Seber**

Kitap editörü: **Fahri Güllüoğlu**
Düzeltili: **Korkut Tankuter**

Kapak tasarımı: **Nahide Dikel**
Sayfa tasarımı: **Mehmet Ulusel**
Grafik uygulama: **İlknur Efe**

Baskı: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş.
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi
A Blok Kat: 2 34310 Haramidere / İstanbul
Telefon: (0 212) 412 17 00
Sertifika No: 12026

Çeviriye temel alınan baskı: Other Press, New York, 2014
1. baskı: İstanbul, Nisan 2016
ISBN 978-975-08-3657-2

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2014
Sertifika No: 12334
© 2014, George Prochnik

Bu kitabın telif hakları AnatoliaLit Ajans ve Other Press LLC aracılığıyla alınmıştır.

Bütün yayın hakları saklıdır.
Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Kemeralı Caddesi Karaköy Palas No: 4 Kat: 2-3 34425 Karaköy / İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
PEN International Publishers Circle üyesidir.

Edith Peterselka ve Jonas Prochnik'in anısına

“İnsanlık hep aynı hataları işliyor, hayal gücünden yoksunlar,
yoksun!”

Stefan Zweig, *Günlükler*,
1939 sonbaharı

İçindekiler

Giriş • 11
1. Bölüm Odysseus'tan Oedipus'a • 37
2. Bölüm Dilenciler ve Köprü • 61
3. Bölüm Kitap İnsanları • 89
4. Bölüm Seyyar Dölyatağı • 121
5. Bölüm Buluşma • 144
6. Bölüm Haydi Kafeye! • 168
7. Bölüm Küresel Rulet • 196
8. Bölüm Eğitim Borçları • 222
9. Bölüm Öteki Taraf • 248
10. Bölüm Savaş Zamanında Bahçeler • 262
11. Bölüm Arkadia Sürgünü • 285
12. Bölüm Sığınak • 307
Sonsöz • 337
Teşekkür • 353
Notlar • 355
Fotoğraf Kaynakça • 375

Giriş

1941 Kasımında bir sabahın geç vakitlerinde, dünyanın önde gelen edebi şöhretlerinden biri olan ve kendini Sigmund Freud, Albert Einstein, Thomas Mann, Herman Hesse ve Arturo Toscanini gibi şahsiyetlerin dostu addeden varlıklı hümanist; eflatun mürekkeple yazan ve ender hallerde yanına frakını almadan yolculuk eden, altmışıncı yaş gününün arifesindeki Viyanalı dünya vatandaşı Stefan Zweig, eşi Lotte'nin demir karyolasının yanındaki dar, siyah bir karyolada uyandı, bir bardakta duran takma dişlerini çıkardı ve üzerine buruş buruş bir pantolonla gömlek geçirdi. Aşağıdaki taşların üzerinden nal sesleri eşliğinde yük hayvanları geçiyordu. Kuşlar, ağaçtan tentenin içinde tiz çığlıklar atarken börtü-böcekler teninde dolaşıyordu.

Günün ilk sigarasını yakarak küflü, ufak sayfiye evlerinin kapısından çıktı; her yanını ortancalar bürümüş dik merdivenlerden aşağı indi ve yolun karşısındaki Café Elegante'ye girdi. Orada, esmer tenli katır sürücülerinin arasında oturup yarım peni karşılığında ağız tadıyla enfes bir kahve içti ve sempatik mal sahibiyile Portekizce pratiği yaptı. Bu hiç kolay değildi – sürekli İspanyolcası araya girip duruyordu. Daha sonra tekrar merdivenlerden yukarı çıktı ve kendi oturma odası olarak kullandığı üstü kapalı taraçada birkaç saat çalışmak üzere işinin başına oturdu. Gözleri ikide birde parçalı palmiye yapraklarından oluşan zümrüt yeşili yelpazelerin üzerinden Serro do Mar dağlarının şahane manzarasına kayıyordu. Kendisinden yirmi yedi yaş küçük ve bir zamanlar sekreterliğini yapmış olan Lotte yakınında çalışıyor, onun, kralların oyunu satranç hakkında yazmakta olduğu bir kısa öykünün elyazması müsvedesinin üzerinde düzeltmeler yapıyordu. İçerdeyse hizmetçi kadın dumamı tüten odun sobasıyla cebelleşiyordu.

Oldukça ilkel bir öğle yemeğinin –tavuk, pilav ve fasulye temel gıdalardı– ardından Stefan ile Lotte ustaların satranç oyunlarının bulunduğu kitaptaki bir müsabakayı başından sonuna kadar

oynadılar. Oyunun ardından Rio'nun tepelerindeki, huzur bulmaya geldikleri Petrópolis kasabasının anacaddelerinden uzaklaşıp, onları kır çiçekleriyle ve küçük derelerle dolu göz alıcı bir ormana götüren eski bir yola girerek uzun bir yürüyüş yaptılar. Ve sonra biraz daha çalışmak için sayfiye evine döndüler. Yazışmalar yapıldı. Zweig'in mahzende bulduğu tozlu bir Montaigne'den notlar alındı. ("O halde bugün itibariyle dünya paramparça olmuş, bir harp meydanına dönmüşken, vahşetin ilahlaştırılmasına karşı savaş açılmıştır" diye yazdı: "Bu gibi dönemlerde hayatta insanın karşı-sındaki problemler bütünleşip tek bir probleme indirgenir: Acaba nasıl özgür kalabilirim?") Ve sonra uyundu. Ve bu böyle devam etti. Günler boyu, haftalar boyu.

Gelgelelim o gün, içinde bulunduğu durumun büsbütün inandırıcılıktan uzak oluşu ona iyice fazla gelmişti. Lotte'nin ailesine yazdığı bir mektupta kaleminden şaşkınlık sözcükleri dökülüyordu: "Altmışıncı yaşında Brezilya'nın küçük bir köyünde otu-

rup, yalınayak siyahi bir genç kızdan hizmet alacağım ve önceleri hayatım olan her şeyden, kitaplardan, konserlerden, dostlardan, sohbetlerden kilometrelerce uzakta olacağım hiç aklıma gelmezdi.” Zweig, Avusturya’da ardında bıraktığı tüm mala-mülke, ailenin Çekoslovakya’da bulunan tekstil işindeki hissesine, 1934’te ilk kez sürgüne gittikten sonra üs olarak kullandığı İngiltere’ye getirmeyi başardığı eşyalarının geri kalanına yitip gitmiş gözüyle bakıyordu. Tutkulu bir biriktirme faaliyetiyle geçirilmiş bir ömür boyunca toplamış olduğu elyazmalarından ve partisyonlardan¹ oluşan muhteşem koleksiyon dünyanın dört bir yanına dağılmış vaziyetteydi. Londra’daki baldızına tekrar tekrar söylüyordu: “İvedilikle yerine getirilmesini istediğim arzum, bütün giysileri, iç çamaşırları, çarşafı, paltoları ve orada neyimiz var neyimiz yoksa hepsini kullanmandır... Bana sadece iyilik etmiş olacaksın ve bu fikrin, kendimi çok daha iyi hissetmemi sağladığını anlayacaksın. Böylece bir daha hiç görmeyeceğim şeyler için daha az pişmanlık duyacağım.”

Yine de olağanüstü bir durum söz konusuydu: O zamana kadar ki varoluşunu meydana getiren her şeyden uzak düşmüşlükleri bir yana bırakılacak olursa, Stefan “Burada kendimizi ziyadesiyle mutlu hissediyoruz” diye bir iddiada bulunuyordu. Doğa manzaraları eşsiz güzellikteydi. İnsanlar hoştu. Hayat ucuz ve lezzetli. Kendisi ve Lotte karanlık zamanlara göğüs germek için gereken kuvveti toplamakla meşguldüler, ancak “ne yazık ki, daha çok kuvvete ihtiyacımız olacak” diye yazıyordu. Mutluluklarını tek gölgeleyen, eski yurtlarını baştan sona saran ve kelimelerin anlatmakta yetersiz kaldığı acılara yönelik düşüncelerdi. Nazi işgali altındaki bölgelerde sürdürülen gündelik yaşamı anlatan haberler askeri durum raporlarından bile daha can sıkıcıydı. Brezilya huzur ve refah içinde güneşin keyfini sürerken Stefan, milyonlarca insanın açlıktan ölmesinden endişe ediyordu. Ülkede iyiden iyiye hissedilen Avrupa’nın geçirdiği öz yıkım nöbetine karşı bağışık olma duygusu, savaşın sonucunu şekillendirmede oynayacakları etkin role dair fanteziler kuran Brezilyalı muktedirler arasında yeni bir milliyetçiliğin fitilini ateşlemişti. Ancak Brezilya halkının

1 Bir orkestra eserinde bölümlerin bütününe içine alan nota defteri. (ç. n.)

iyiliği yerli yerinde duruyordu. “Keşke burada komik denilebilecek kadar ucuza satılan çikolata, kahve ya da şekerin birazını sana gönderebilmiş olsaydık” diye yazmıştı, “fakat henüz buna imkân bulamadık.”

Petrópolis'te yeşillikler içindeki tüneğinde mahsur kalmış Stefan Zweig imgesi, ki buradan, yerli halkın düşüncesinde Avrupa'nın tüm o dertlerinin bir dönem Çin'deki mücadele kadar uzak algılandığını yazar, akıl almaz olduğu kadar dokunaklıdır da. Nasıl olmuştur da, dünyanın en çok peşinde koşulan yazarlarından bir tanesi, edebiyat alanındaki ürünlerinden ziyade Avrupa'daki entelektüel ve sanatsal şöhretlerin arasında bağlantı olmakla övünen bir adam, kendini 34 Rua Gonçalves Dias adresinde, keşiş hayatı olarak tarif ettiği yaşantının içinde buluvermiştir? Gelgelelim bu uzaklığın –yayıncısına “katıksız yalıtılmışlık” olarak nitelendirdiği Brezilya'daki sığınağının– aynı zamanda hatıratı *Dünün Dünyası*'nı tamamlama ve önceden kaleme aldığı tüm eserlerini “baştan sona gözden geçirme” özgürlüğünü de sunduğunu belirtiyordu. Kendisi gibi sürgündeki bir dostuna, Petrópolis'te onu kuşatan kırsal bölgelerin “sanki Avusturya dilinden tropikal bir dile çevrilmiş gibi durduğunu” yazmıştı. Viyana gitgide daha çok gölgelerin içine gömülürken kentnin sanatsal bir ütopya olarak hayali Zweig için her zamankinden daha parlak şekilde ışıldamaya başlamıştı. Bu yönüyle, bir zamanlar kendisi hakkında “Ondaki Avusturya yurtseverliği Avusturya gitgide küçülürken katlanarak artmış, artık anavatanı diye bir yer kalmadığındaysa zirvesine çıkmıştı” yorumu yapılan eski dostu Joseph Roth'u andırıyordu.

Aşağısından muzlarla yüklü eşekler geçerken ve hizmetçisi bitişikteki mutfakta yumuşak sesle şarkılar söylerken, Zweig geçmişinin en renkli sahnelerini tekrar ziyaret ediyordu. Onun gözünde bunlardan hiçbiri, içine doğduğu sosyal ortamın estetik tutkusuna tanıklığı sebebiyle, Viyana sosyetesinin 1888'de son kez görkemli Burgtheater binasında, yapı yıktırılmadan önce bir araya geldiği andan daha kıymetli değildi. Son temsilin bitiminde perdenin kapanmasına kalmadan, diye yazmıştı Zweig, derin üzüntü içindeki izleyicilerin hepsi de çok sevdikleri sanatçıların oyunlar sergilediği sahneye üşüşmüş ve “anı olarak saklamak üzere bir tahta

parçası”² kapmaya çalışmıştı. Burgtheater’dan alınmış bu gösterişsiz parçaların Ringstrasse’nin dört bir yanındaki süslü burjuva evle-
rinde, “tıpkı kiliselerde kutsal haça ait parçaların saklandığı gibi,
değerli mahfazalarda saklandığı” on yıllar sonra bile görülen bir
şeydi. Zweig bu durumun Viyana’daki tüm sınıfların içine işlemiş
“sanata olan düşkünlükle” bir tutulabileceği sonucuna varmıştı.
Üstelik bu şiddetli saplantı, sanatçıların başarılı yaratıcılıklarının
da yeni zirvelere çıkmasına olanak verirdi; zira motivasyonları
yalnızca takdirden değil, aynı zamanda kendilerine biçilen yüksek
değerden beslenirdi. Zweig “Sanat her zaman tüm halkın yaşamının
bir parçası olduğu yerde zirveye ulaşır” diyerek fikrini beyan edi-
yordu. Ve önündeki sayfadan başını kaldırdığında gözlerine koyu
yeşil ve altın rengi palmyeler, yeşilliklere gömülmüş ve üstüne
üstüne gelen tepeler, uçsuz bucaksız bomboş gökyüzü doluver-
di. Şaşkınlıkla, hayatındaki herkesin nereye gitmiş olabileceğini
düşündü. Zweig’dan daha görmüş geçirmiş bir insan az bulunur-
du. Ona kalsa, her şeyi duymuş olduğunu sanırdı. Ne var ki, yeni
evindeki sessizliğin bir benzerini daha önce hiç duymamıştı.

Hayatlar vardır; yaratıcı ya da kötücül dehaları bizde sırlarından
bir parça koparmak adına karşı konulamaz bir arzu uyandırır, bizi
kendilerine çekerler. Ve bir de, tarihin akışını değiştiren dönemleri
kırarak aktaran güçlü birer mercek olma görevini üstlendiklerin-
den, ilgi alanımıza giren karakterler vardır.

Stefan Zweig – varlıklı Avusturya yurttaşı, huzursuz gezgin
Yahudi, insanı afallatan üretkenlikteki yazar, pan-Avrupa³ hüma-
nizminin yorulmak bilmez destekçisi, aman vermeyen bağlantı
insanı, kusursuz evsahibi, evcimen isterik, asil barış yanlısı, ucuz

2 *Dünün Dünyası, Bir Avrupalının Anıları*; Stefan Zweig, Can Yayınları, Nisan 2013; Çeviren: Gülperi Sert. Kitapta, Zweig’in hatıraundan yapılan alıntılar Can Yayınları 2013 baskısından alınmıştır. (ç. n.)

3 Pan-Avrupa Hareketi, 1923’te Kont Richard Nikolaus von Coudenhove-Calergi’nin Avrupa Birleşik Devletleri’nin kurulmasını hedef alan manifestosuyla başlamıştır. Siyasal partilerden bağımsız olan hareket liberalizm, Hıristiyanlık, sosyal sorumluluk ve Avrupa taraftarlığı ilkelerini temel alır. 1933’te Nazi Almanyası’nda yasaklanmış, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra yeniden faaliyetlerine başlamıştır. (ç. n.)

popülist, müşkülpesent tensel zevk düşkünü, köpek âşığı, kedi düşmanı, kitap koleksiyoneri, timsah derisi ayakkabı meraklısı, gösterişçi züppe, depresif, kafe sever, yalnız kalpler sempatizanı, gelişigüzel kadın avcısı, erkeklere arzuyla bakan kişi, teşhirci olmasından kuşkulanan şahıs, suçu ispatlanmış uydurukçu, güçlülerin dalkavuşu, güçsüzlerin şampiyonu, ileri yaşların verdiği tahribatın karşısında acınacak hale gelen ödle, mezar sıralarının karşısında cesaretle duran stoacı – kendi ortamlarına özgü güzelliklerin ve yozlukların varlığında vücut bulduğu kimselerin kategorisinde yer alır.

Bugün, tıpkı geçmişte olduğu gibi, Zweig'in yapıtlarını yeni baskılarıyla Avrupa'nın pek çok yerinde bol miktarda bulmak mümkün. Fransa'da novellaları düzenli aralıklarla yeniden basılır ve neredeyse her defasında şaşmaz şekilde çok satar listelerinin üst sıralarına fırlar. Zweig'in kitapları dükkân vitrinlerini ve havaalanlarındaki hareketli bantları doldurur. Kendisi İtalya ve İspanya'da popülerdir; Almanya ve Avusturya'da hayranları vardır. Fakat İngilizce konuşulan dünyada ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde daha birkaç yıl öncesine kadar Zweig adeta kayıplara karışmıştı. Yetişme yıllarımda ve edebiyat öğrenimi gördüğüm dönemde, karşıma tek bir Zweig eseri çıkmadı. Onu arkadaşlarıma sorduğumda içlerinde adını duymuş olan tek bir kişiye rastlamamıştım. 1940'ların ilk yılları boyunca Kuzey Amerika'da bile ne denli geniş bir okur kitlesine sahip olduğunu kavramaya başladığımda, hepten kaybolmuş olması beni hayretler içinde bıraktı ve merakımı kamçıladi. Stefan Zweig'in gözlerden bu kadar irak kalmasına yol açan şey ne olabilirdi?

Hikâyesindeki, savaş öncesi Avrupa'nın kültürel hayatını olanca açıklığıyla gözler önüne seren unsurların yanı sıra, sürgünüyle iç içe geçmiş olan ve bu kültürün, Yeni Dünya'nın diline tercüme edildiğinde neye dönüştüğüne vakıf olmamıza olanak veren noktalar da eşit derecede zihin açıcıdır. Zweig'in hayatı sanatçının kriz dönemlerindeki sorumluluğuna dair her devirde geçerliliğini koruyan sorulara açıklık getirir: Kişinin kendisiyle aynı acıları çeken kimselere olan borcu nispetinde kendi esin perisine olan borcu; politikanın sanattaki rolü ve sanatın eğitimdeki yeri. Onun öyküsü aynı zamanda bizlerin nasıl olup da herhangi bir yere ait olduğumuza, dünya vatandaşlığı idealleriyle bağlantılı olarak aileye

ve etnik kökenlere olan sorumluluğumuza dair soruları da karşımıza çıkarır. Zweig'in yazılarıyla dokunduğu hayatların sayısı ve Salzburg'a yukarıdan bakan evinin terasında kendi elleriyle yarattığı, çok sayıda Avrupalı hümanistin ve sanatçının yaprakların altındaki gölgesinde oturmaya ve konuşmaya geldiği sığınak onu, çağının hayati öneme sahip düşünce akımlarının hem katalizörü, hem de aktarım kanalı konumuna getirmiştir. Hatıratının girişinde yapılan alıntıda “*Bizi nasıl arıyorsa, öyle karşılayalım zamanı*” diye yazar. Shakespeare'in dizesi Zweig'in öyküsü boyunca, yazarın şimdiki zamana ayak uydurduğu ve uyduramadığı noktalarda, kendini farklı yorumlara açık hale getirir.

Zweig'in kendisi de, kişisel şan ve şöhretten tepetaklak karanlığa düşme hikâyesini daha geniş ölçekteki bir fenomenin arazi olarak görmüştü. Bu düşüncesini, *Dünün Dünyası*'nın önsözünde “Bizim neslimiz dışında başka hiçbir nesil ... öylesi yüksek manevi değerlerden böylesi bir ahlaki gerilemeye kesinlikle maruz kalmamıştır” cümlelerinde dile getirir. Ne var ki yazgısını başkalarıyla paylaşıyor olması gerçeği, düşüşün sarsıntısını hafifletmeye yetmemiştir. Zweig, kendisinin birkaç yıllık süre zarfında Avrupa'daki sanatsal şöhretlerin Olimposu'ndan koparılıp bedbaht bir göçer hayatın ortasına fırlatılışı karşısında şaşkınlık yaşamaktan hiç vazgeçmedi. İnsana yer yer ezilmişlik duygusundan mustaripmiş gibi hissettiren “Çünkü bütün köklerinden ve hatta bu kökleri besleyen topraklardan kopmuş biriyim ben – gerçekten de o dönemde köklerinden benim kadar kopmuş ender insan vardır” tevcih-i kelamıyla durumunu dile getirmiştir.

• • •

Zweig bu önsözü 1941 yazında, Brezilya'ya gitmek üzere Amerika Birleşik Devletleri'nden ayrılmadan önce otobiyografisinin ilk taslağını yazdığı Ossining, New York'ta yaşadığı sırada kaleme almıştı. Petrópolis'teki evi ne kadar ıssız ve ücra bir mekânsa, Sing Sing cezaevinden yokuş yukarı bir buçuk kilometre mesafedeki bu Hudson River kasabasında yer alan konutu da bir o kadar gurununa dokunan ve bunalıcı bir yerdi. Lotte, İngiltere'de bıraktığı ailesine “Ossining'de yapılacak ya da görülecek herhangi bir şey yok” diye yazmıştı. Sing Sing, buranın ün namına iddialı olduğu

tek konuydu ve Lotte, “Doğrusu insan bunu da zihninden uzaklaştırmaya çalışıyor” yorumunu eklemişti. Stefan’ın arkadaşı, Avrupa PEN başkanı Jules Romains, Zweig’in, onun deyişiyile bu *banlieue sinistre*⁴ yeri mesken tutma tercihini sorguluyor ve mekânın onun moralini iyice aşağı çekmesinden endişe ediyordu.

Bir Temmuz öğleden sonrası, ilk evliliğindeki üvey kızı Suse Winternitz, Stefan’ın 7 Ramapo Road adresindeki evin çimenliğinde rattan sandalyesinde otururken bir dizi fotoğrafını çekmişti. Zweig’in giysileri her zamanki gibi kılı kırk yaran bir titizlikle seçilmişti: Yumuşak dokulu ince bir pantolon, beyaz gömlek ve üzerinde minik beneklerin dans ettiği bir papyon kravat. Elli dokuz yaşında olmasına rağmen düzgün, uçlarından düzeltilmiş bıyığı ve ince tutamlar halinde yüksek alınından geriye taranmış saçları koyu renklerini muhafaza etmiştir ve mat siyah gözleriyle uyum içindedir. Yaşımı belli eden tek unsur, göz kenarlarından yayılan ve göz altlarında iç içe geçmiş katlar halinde toplanan kırışıklardır. Sağ bacağına soldakinin üzerine atmış, muhtemelen karşısındaki kişiye bakarken bedenini öne eğmiştir. Aynı gün çekilen bir fotoğrafta, Zweig’in pozuna canlılık katan gerginlik hali, dikkatini çeken bir şeyin henüz kulağına gelmiş olduğunu insanın aklına getirir. Bir başka fotoğrafta, ani heyecan dalgası yerini gevşemeye bırakmıştır ve Zweig, dünyanın en kederli insanı gibi görünmektedir. Her iki fotoğrafta da bakışlarına bir serseme dönmüştük hali yerleşmiştir. İnsanlar Zweig’in toplum içindeki kuşa benzeyen hal ve tavırları hakkında çok kereler yorum yapmışlardır. Bu fotoğraflardaysa, sanki az önce gökyüzü sandığı bir cama çarpıp içinden geçmiş bir kuştur karşımızda duran.

Zweig otobiyografisinde “Her günüm bir önceki günümden, her yükselişim her düşüşümden o kadar farklıydı ki, bazen ben bile, acaba sadece bir değil de birbirinden tamamen farklı birden fazla hayatım mı oldu, diye düşünmüştümdür” gözleminde bulunur. Viyana’nın kültürel zenginliklerini özümseyen ve kafe sohbetlerine buyur edilen Tanrı’nın şanslı kullarından biri olarak, içinde büyüdüğü “uluslarüstü metropol”den “bir suçlu gibi” ayrılmak zorunda kalmıştır. Zweig’in Amerika’daki sürgün hayatına damgasını vuran

---

4 Fr. Meşum Banliyö. (ç. n.)

dramı hissedişindeki aşırılık, karşılaştığı herkes için elle tutulur bir hal almıştır. Klaus Mann, 1941 Haziranının güneşli bir gününde, Fifth Avenue’da tesadüfen Zweig ile karşılaştığında, Mann’ın onca zamandır “mücadele eden yeteneklerin yorulmak bilmeyen destekçisi” olarak hayranlık beslediği şahsiyet bir tuhaf görünmektedir; bakımsız bir hali vardır ve akli başından gitmiş gibidir. Zweig karanlık bir düşünce zincirine kendisini öylesine kaptırmıştır ki, Mann’ın yanına geldiğinin bile farkına varamamıştır. Ancak doğrudan kendisine hitap edildiğinde “adını işiten bir uyurgezer misali” silkinip kendine gelmiş, bir anda eski zamanlardaki incelikli dünya vatandaşı haline geçiş yapmıştır. Ne var ki, Mann o ilk yabancı bakışların hatırasını bir türlü zihninden uzaklaştıramamış, bundan birkaç hafta sonra karşılıklı akşam yemeği yerlerken Zweig’in kendisine bir gölge olarak yaşamının ne gibi bir amacı olabileceğini sorduğu göçmen oyun yazarı Carl Zuckmayer’in payına düşen de aynı boş bakışlar olmuştur. Zweig sözlerini “Bizler hayaletlerden ya da anılardan başka bir şey değiliz” diyerek bitirmiştir.

Hepsinden önemlisi, Zweig sürgünün durağan bir hal değil, bir süreç olduğunu anlamış bulunuyordu. 1940’ta André Maurois’ya “Sürgün hayatın daha yeni başlıyor” demişti. “Sen de dünyanın kendini sürgün edilmiş insanlardan nasıl sakındığını yavaş yavaş göreceksin.” Zweig o zamana dek Avrupa’da oradan oraya savrularak geçirdiği dönemin sonunda içinde bulunduğu durumu başka bir arkadaşına şu sözcüklerle özetliyordu: “Eski yazar, yeni vize uzmanı.” Zweig’in Britanya pasaportuna, 1940 Martıyla Ossining’de geçirdiği kısa dönemin bitimine denk gelen 1941 Ağustosunun sonu arasında eklenmiş olan –konsolosluk damgalarının tarihlerini ve mühürlerini, imzaları ve elle yazılmış rakamları, kesin bir dille belirtilmiş ülkeye giriş şartlarını ve geçerlilik sınırlamalarını içeren– on dokuz sayfa ortaya öylesine sıkışık ve esrarlı bir grafik yazılama çıkarır ki, yazarın yolculuk belgeleri *Binbir Gece Masalları*’ndan fırlamış efsunlu bir muska karakterine bürünür.

Sürgün hangi şartlarda iyi sürgündür? Acaba bir mültecinin hayatta kalma şansını belirleyen ve içsel metanet, zihin açıklığı ve

dış kaynaklı destek ağları bileşenlerinden oluşan hesaplanabilir bir denklem var mıdır? Neden Thomas Mann, Carl Zuckmayer ve Zweig'in dostu orkestra şefi Bruno Walter'in yıldızı Amerika Birleşik Devletleri'nde parlarken Zweig, Bertolt Brecht ve dramaturg Ernst Toller, neredeyse her yönüyle Yeni Dünya tecrübelerinden gerisingeri kaçmayı seçmiş olabilir? Goebbels göçmen statüsündeki yazarlar kalabalığını tümünden alaya alıyor, onlardan "izne çıkmış kadavralar" şeklinde söz ediyordu. Ve bu alay, Zweig'in aklından bir an olsun çıkmayan ve kişinin sürgünde yaşayabileceği en büyük korkuyu hedef alıyordu: Köklerinden koparılmışlığın getirdiği bağlantısızlığın zamanla ölüme evrileceği düşüncesi. O sırada Yeni Dünya sahillerinde yeniden inşa edilmekte olan Avrupalı topluluğun büyüklüğüyle dahi hafiflemeyen bir korkuydu bu.

Sanatçıların ve entelektüellerin savaş zamanındaki göç faaliyeti öylesine geniş bir ölçekte gerçekleşmiştir ki, tarihçiler karşılaştırma noktası olarak Bizans'ın düşmesinden sonra Yunanlı âlimlerin kaçışına tekrar dönmek durumunda kalmışlardır. Zweig'in Amerika kıtasındaki hayatı, Yeni Dünya'nın dört bir tarafında bulunan ve 1940'larda Avrupa'nın parçalanmış zihninin havada asılı halde durduğu otelleri –sıra sıra odaları, hiçlikten gelip hiçliğe giden imkânsız bir kaçıştaki ara istasyonları– merceğe altına alır: Sürgündekilerin belge, iş ve çalışma kâğıdı peşinde koşturdukları, insanlarla dolup taşan Araf katlarına dönmeden önce tercüme adına hiçbir iddiada bulunmadan kendi aralarında alçak sesle konuşmak için üzerlerine bol gelen pantolonlar ve koca koca paltolarla topladıkları otel lobileri ve kafeler; bu insanların kaçıp sığındıkları, içlerinde eski sığınmacılardan miras kalmış ve onlara memleketlerini çağrıştıran bir dükkânın, bir adın, bir parça mimarinin bulunduğu merkezin biraz dışındaki mahallelerde bulunan tahta sıralar.

Bruno Walter mutlu sürgünün sırrını, insanın "burası" ve "orası" ayrımını aklından hiç çıkarmaması koşuluna bağlar. Sürgünde dikiş tutturamamış insanın tipik örneği Zweig, bizlere –Lut'un karısı⁵ sendromu olarak da adlandırılabilir– ölümcül

5 Eski Ahit'e göre, Tanrı Lut kavminin yaşadığı Sodom ve Gomora'yı gazabıyla yok etmeden önce Hz. Lut ile ailesine arkalarına bakmadan kaçmalarını emretmiş, ancak Lut'un karısı bu emre itaat etmemiş ve tuzdan bir direğe dönüşmüştür. (ç. n.)